

Berigtigelse og Tillæg

til det i Historisk Tidsskrift 3die Række 4de B. S. 109 optagne

Bidrag

til

Skoletugtens Historie i de ældre Tider.

Ved

H. H. Blache.

De viborgske Skolelove, der ere bekendte under Navn af Jus virgarum, og som i et Haandskrift opbevares i Universitetsbibliotheket, have hidtil været tillagte en vis Thord Degn, som Nyerup i sin Skolehistorie (S. 142) antager mellem 1604 og 1611 at have været Rector ved bemeldte Skole. Da Thord Degn paa Haandskriftets Titelblad nævnes som Forfatter af disse Love, har jeg ved Udarbeidelsen af ovennævnte lille Afhandling ikke tvivlet om, at dette virkelig forholdt sig saaledes, ihvorvel det maatte vække Mistanke, at hverken hos Thura eller hos Erichsen i dennes haandskrevne «Viborg Byes Beskrivelse» nogen Mand af dette Navn anføres mellem de viborgske Rectorer. Imidlertid er jeg siden af Hr. Pastor H. Fr. Rørdam bleven gjort opmærksom paa, at der i det store Kongelige Bibliothek findes 2 Haandskrifter, der vise, at disse Love ikke ere forfattede af nogen Thord Degn, men af en Rector

Willads Nielsen, der nævnes saavel hos Thura som hos Erichsen, og af Giessing (III D. I B. S. 250) er anført som Jubellærer.

Efter denne Anviisning har jeg gjort mig bekjendt med disse tvende Haandskrifter, af hvilke det første, og i nærværende Spørgsmaal vigtigste, opbevares i de Thottske Samlinger under Nr. 520. Det udgjør 100 S. i 8vo og har intet særeget Titelblad, men kun paa første Side Overskriften *jus virgarum*. Denne Lov, saavel som de øvrige Afdelinger, leges *chori*, leges *Davidicorum* og leges *docentium* findes da ogsaa deri, med nogle faa Udvidelser og Bortskjærelser; men Paragraphernes Række er ofte afbrudt deels ved yderligere Forklaringer af Lovene og pædagogiske Betragtninger, deels ogsaa ved andre, Lovene uvedkommende Materier, latinske *carmina m. M.* Paa sidste Side afbrydes Haandskriftet pludselig med følgende Ord:

«*Omnibus modis conserventur vetera statuta nostra,*
qvæ qvidem

multa desunt.»

Nederst paa Siden er tilføiet med lidt mørkere Blæk, men, som det synes, med samme Haand:

«*Leges has condidit M. Wilhadus Nicolai Brøns, Rector Scholæ Viburgensis, postmodum S. S. Theologiæ Lector et Canonicus ibidem.*»

Vi have ingen Grund til at tvivle om, at det hele Hefte er skrevet med W. Nielsens egen Haand, og skulde endog, hvad jeg ikke troer, den sidste Paategning være tilføiet af en Anden, henvise dog de gamle Skriftræk til en Tid, da Ingen kunde være uvidende om, hvo der var Lovenes virkelige Forfatter. Da han i Paategningen nævnes som forhenværende Rector, og der i Samlingen ogsaa findes et latinsk Bryllupsvers, skrevet 1698, kan han ikke

før efter denne Tid have nedskrevet det Hele, formodentlig for at retfærdiggjøre sin Virksomhed som Lovgiver og Skolebestyrer.

Ved nøiere at betragte det Haandskrift, Universitetsbibliotheket eier, vil man ogsaa kunne overbevise sig om, at Thord Degns Navn paa Titelbladet er en sildigere Tilføielse, der røber sig, ikke blot ved det noget mørkere Blæk, men ogsaa ved de fra det Øvrige af Titelen forskjellige Skrifttræk. Hvad der har kunnet bevæge en sildigere Eier af Haandskriftet til, som Lovens Forfatter at nævne en Thord Degn, af hvilket Navn Ingen nogensinde har været Rector ved Viborg Skole, er det naturligviis nu vanskeligt eller umuligt at gjette. Man skulde næsten formode, at han har havt den Thord Degn i Tanker, der skal have været Landsdommer i Jylland, og ved Midten af det 14de Aarhundrede skrev sine saakaldte «Artikler» eller Forklaring af og Tillæg til Valdemar den 2dens jyske Lov, hvilken han da, enten for Spøg, eller af Uvidenhed har forvexlet med de viborgske Skolelove. Da forøvrigt, som tidligere anført, flere Blade i dette Haandskrift allerede 1804 fandtes udrevne, er det ret heldigt, at alle de §§, som derved savnedes, nu ved Hjælp af det Kgl. Bibliotheks Haandskrift fuldstændigt have kunnet erstattes.

Det andet denne Sag vedkommende Haandskrift i det Kgl. Bibliothek (Kgl. Samlinger Nr. 3006) indeholder en Tale, som ved en Conectors Indsættelse omtrent 1672 blev holdt af Rector Willads Nielsens Søn, Biskop Peder Willadsen. Denne Mand havde som Præst ved St Mortens Kirke i Slagelse været een af den siellandske Geistligheds Deputerede ved Rigsdagen i Kjøbenhavn 1660, hvor han med fortrinlig Dygtighed understøttede Biskop Svane ved Souverainitetens Indførelse, og vel især til Belønning her-

for i Aaret 1661 blev udnævnt til Biskop i Viborg. I sin Tale giver han en ret interessant historisk Skildring af Viborgs Cathedralskole, anfører alle dens Rectorer og Conrectorer til hans Tid, og ledsager de flestes Navne med en kort og undertiden meget frimodig Charakteristik, der viser, at han ikke var bange for at nævne Barnet ved dets rette Navn. Ved sin Fader dvæler han kun kort, nævner ham ikke som Lovgiver, og vil som Søn ikke udbrede sig vidtløftigere til hans Ros, men beretter, at han uafbrudt i hele 14 Aar bestyrede Skolen — *quatuordecim integros annos scholæ continue præerat*, men at han, da han mistivlede om at faae sine Indtægter forøgede, opgav Rectoratet, og blev ansat som Lector Theol. og Medlem af Capitlet. Da han nu i det førstnævnte Haandskrift selv siger, at han, efter at have været Rector i Aalborg i halvandet Aar (Giessing lader ham være der i 10 Aar) 1593 tiltraadte Rectoratet i Viborg, maa han altsaa være afgaaet fra dette Embede i Aaret 1607. Men denne Angivelse stemmer ikke overeens med hvad der ellers overalt anføres, at han allerede 1603 aftraadte fra Rectoratet, og at den berømte Mathematiker og Astronom Chr. Longomontanus fra 1603 til 1605 som Rector bestyrede Skolen. Da man nu ikke vel kan antage, at Biskoppen har kunnet tage fejl i Angivelsen af sin Faders Embedstid, hvorom han udtrykker sig med saa stor Bestemthed, og hvorom han i alt Fald let kunde skaffe sig den fornødne Oplysning, synes ved første Øiekast Modsigelsen mellem disse Angivelser uopløselig. Imidlertid ville de dog, som jeg troer, uden stor Vanskelighed kunne forenes. Longomontan, der fra 1589 havde opholdt sig hos Tycho Brahe paa Hveen, fulgte 1599 med denne til Böhmen, og forblev hos ham omtrent 1 Aar. Da han derpaa besøgte adskillige tyske Univer-

siteter og blev Magister i Rostock, kan han neppe være kommen hjem før i Aaret 1602. Men i dette Aar udbrød, som W. Nielsen beretter, Pesten i Viborg, hvorover Disciplene adsplittedes, og Underviisningen aldeles ophørte indtil i Aaret 1604. I disse to Aar var der altsaa egentlig ingen Skole at bestyre, og da Disciplene 1604 igjen samledes, finde vi endnu W. Nielsen som Rector, da han mod Aarets Slutning, efter sine Foresattes Befaling, var sysselsat med den sidste Redaction af sine Skolelove, ligesom han endnu i Foraaret 1605 som Rector modtog den anonyme Skrivelse, der er tilføjet i Universitetets Haandskrift. Men ere disse Angivelser rigtige, og herom have vi ingen Anledning til at tvivle, kan Longomontan ikke nogensinde have været virkelig fungerende Rector ved Viborg Skole. At han imidlertid overalt nævnes som saadan, kan neppe forklares paa anden Maade, end at han i Aaret 1603 af daværende Biskop Arctander er udnævnt til Lærer ved Skolen og succederende Rector, naar W. Nielsen, efter sit Ønske, kunde opnaae anden Befordring. Men i dette Aar var, som vi have seet, Skolen lukket, og da den 1604 igjen aabnedes, var Longomontan uden Tvivl alt udseet til den academiske Lærestol, som han dog først indtog i Aaret 1605. Det er derfor sandsynligt, at han kun i et kort Tidsrum som Underlærer har deltaget i Underviisningen. Peder Willadsen, der ogsaa anfører ham paa Rectorlisten, indskrænker hans Virksomhed til «neppe eet Aar» og siger om ham ikke «scholæ præfuit» men «scholæ pulverem metitus est», hvilket ikke just behøver at tages i samme Betydning. Det kan tillige bemærkes, at P. Willadsen, der efter sit eget Udsigende først blev født 1610 (ikke som Gjessing angiver 1605) neppe med Vished kunde vide Noget om disse udviklede Forhold.

Den rette Forfatter af de Skolelove, der hidtil have gaaet under den fingerede Thord Degns Navn, var altsaa Rectoren Mag. Willads Nielsen Brøns, hvilket Tilnavn han havde optaget efter sit Fødested, Landsbyen Brøns eller Brønnæs i Haderslev Amt, hvor hans Fader Niels Willadsen var Bonde. Han var (efter Gjessing) født 1548, og gik i Ribe Skole, hvorfra han demitteredes 1568, studerede først i Kjøbenhavn og siden i Wittenberg, hvor han tog Magistergraden, blev 1591 Rector i Aalborg og 1593 i samme Egenskab forflyttet til Viborg. Som allerede viist, blev han i Aaret 1607 entlediget fra det sidstnævnte Embede, og udnævnt til Lector Theologiæ og Medlem af Capitlet, i hvilke Stillinger han døde 1637 i en Alder af 89 Aar.

Det kunde vistnok synes, at hans Eftermæle helst maatte have undværet Æren for dette Forfatterskab; men heldigviis har han efterladt sig det haandskrevne Hefte, hvori han viser sig for os i et langt gunstigere Lys, end man af Lovene selv skulde formode. Det fremgaaer nemlig deraf, at han, skjønt han levede i en raa og usædelig Tidsalder, da selv de, der stode paa det dengang høieste Dannelsesstrin, fast alle vare enige om, at Ungdommen kun ved de haardeste Straffe kunde holdes i Ave, dog kun høist ugjerne og modstræbende lod sig drive til at udarbejde og efterhaanden at skjærpe sine Skolelove.

Da han, som han i Indledningen beretter, 1593 den 18de October havde tiltraadt sit Embede som Rector ved Viborg Skole, satte han ingen Tillid til «Harmonien» (den ældre Skolelov), men straffede selv de begaaede Forseelser, saasnart de kom til hans Kundskab, saaledes som fordem hans egen Rector i Ribe, og han selv havde gjort, da han i 1½ Aar var Rector i Aalborg. Saalænge hans Sviger-

fader Biskop Peder Thøgersen levede, fik han Lov til i Ro at følge sin egen Methode; men da Biskoppen den 3die Januar 1595 (ikke som det i Almindelighed angives den 13de Januar 1594) var død, begyndte man at give ham Skyld for adskillige af Disciplenes slette Streger, der vare undgaaede hans Opmærksomhed, og han blev saaledes, formodentlig af den ny Biskop Arctander og Capitlet nødt til (adactus sum, siger han) at bringe «Harmonien» i Anvendelse. Da han imidlertid efter nogle Aars Forløb mærkede, at denne Lov, efter hvilken Straffene bestode i Mulcter og, for de Disciples Vedkommende, der nøde fri Kost, i Berøvelsen af enkelte Maaltider, var utilstrækkelig til at overholde Disciplinen, var han i stor Forlegenhed. Han raadførte sig med Biskoppen og Capitelsherrerne, men fik her saadanne Svar, at han var mere uvis end forhen. Endelig begyndte han, «stolende paa den Almægtiges Hjælp og sin egen Embedsmyndighed» 1599 at udarbejde sit «Jus virgarum», hvilken Lov han fulgte til 1602, da Skolen formedels Pesten maatte lukkes, og da den 1604 igjen blev aabnet, blev det ham paalagt at revidere og tildeels at omarbejde Loven, som derpaa af Biskoppen og Capitelsherrerne blev approberet. Alligevel mener han dog, at hans første Udkast havde været simplere og mildere, mindre besværligt for Rectoren og mere stemmende med Skolens Tarv, ligesom hans Yttringer paa flere Steder vise, at han ikke var blind for Lovenes overdrevne Strenghed, hvilken han raader sine Eftermænd til paa flere Maader at formilde. Man kunde, mener han, saaledes undertiden tilstaae almindelig Amnesti, ved at slaae en Streg over hele Regnskabet. Et Sted formaner han Rectorerne til at behandle de Disciple, der havde forseet sig, med Mildhed og Lemfældighed; thi siger han, «Ungdommen er ud-

sat for at snuble og falde — *Adolescentia nempe cespitationi et lapsui obnoxia est.*» Sin Utilbøielighed til at anvende Skolelove tilkjendegiver han flere Steder. «Saadanne Love», siger han, «gives ikke saameget for at holde Disciplene i Aye, som for at gjendrive ildesindede Menneskers løgnagtige Beskyldninger; ellers behøves der ingen Love; «*Præceptor enim rex est et lex in schola.*»

Side 28 i min Afhandling er der, efter de nu af Haandskriftet modtagne Oplysninger, gjort ham stor Uret, hvorfor der skyldes ham Opreisning. Det forholder sig rigtigt, at Ringen — *annulus*, naar den Person — *asinus* —, der var dømt til at bære den, udeblev, efter Lodkastning blev paalagt en Anden, og afvexlede da mellem Classens Disciple efter de Synder, de begik mod den latinske Grammatik; men efter den Forklaring heraf, han selv har givet, var dette kun et Forsøg paa, ved en gemytlig Spøg at vække de dovne og dvaske Disciple, som hverken Irettesættelse eller Prygl — *nec verba nec verbera* — havde kunnet sætte i Bevægelse. Dette udførtes da ogsaa som i en Leg til Disciplenes egen Fornøielse — *cum voluptate ipsorum discipulorum quasi ludantium!* Af denne Opfindelse er han meget stolt — *hoc mihi palmarium puto*», siger han, »*quod soli deo acceptum refero.* Forøvrigt lære vi ham her at kjende, som en, efter den Tids Maade, velstuderet Mand, der var hjemme i den gamle Literatur og med Færdighed skrev Latin, ja endog latinske Vers. Om Underviisningen og det Maal, hvortil Disciplene i de Fag, som dengang dreves i Skolerne, skulde føres, havde han taget meget fornuftige Bestemmelser. Rector skulde gjøre sig al Umag — *omnem movebit lapidem* — for at bevæge Biskoppen og Capitelsherrerne til at overvære Afgangsprøverne, ved hvilke han forlanger, at der altid skulde være

to fremmede Censorer tilstede. Overalt viser han sig besjælet af stor Iver for Skolevæsenets Forbedring, uden hvilken han ogsaa umuligt gennem saa mange Aar kunde have udholdt det dengang for en Rector saa høist besværlige Skolearbeide.¹⁾ Og det var ikke blot i hans Embedstid

¹⁾ Hvor besværligt og fortredeligt dette Arbeide maa have været, lære vi ogsaa at kjende af en Tale, der blev holdt i Viborg Skole af Rectoren Hans Hansen, da han den 30te Juli 1635 fratraadte sit Embede, og som i et autographisk Haandskrift opbevares i det Kgl. Bibliothek (Nye Kgl. Samlinger Nr. 1254). Da denne Tale indeholder adskillige ret mærkelige Bidrag til Skildringen af den daværende Tilstand i Skolerne, kan jeg ikke undlade deraf her at meddele nogle Brudstykker. Man seer deraf, at det ikke blot var Disciplenes Raahed og Ustyrlighed, men ofte endnu mere Underlærernes skammelige Opførel, der udgjorde Rectorens daglige Plage.

Efterat have anført flere Aarsager til Skolernes slette Tilstand, nævner han tilsidst den store Usædelighed og den lovstridige Adfærd, hvori flere af Skolernes Lærere gjorde sig skyldige. Naar de, spørger han, besøge Krostuer, Viinkjældere og Ølhuse; naar de ved Nattetider gaae Grassat, fylde Gaderne med Skraal og med dragne Kaarder slaae Ild af Brostenene — *strictis mucronibus ignem lapidibus excutiunt* — naar de om Natten med deres Elskerinder streife omkring i Gaderne; naar de ikke ville adlyde deres Foresatte, men trodse og foragte dem; naar de selv lokke og tilskynde Disciplene til at begaae de Forbrydelser, hvorfor Andre ere blevne straffede o. s. v., hvorledes kunne da saa lastefulde Lærere irettesætte Disciplene for deres Udskeielser? Mod Slutningen af Talen takker han derfor ogsaa de Lærere, som med ham have udholdt det haarde og besværlige Arbeide, og viist ham Agtelse, Kjærlighed og Velvillie; men de overmodige, slettænkende, gjenstridige og opblæste — *superbis, improbis, pertinacibus, turgidis* — ønsker han, vistnok ikke ganske i Christendommens Aand, intet andet Ondt, end at Gud vil gjengjælde dem syvdobbel — *nihil aliud imprecor, quam ut deus ipsis septuplum rependat*. En Skik, som ogsaa paa andre Steder findes omtalt, see vi her paa en høitidelig Maade udført, idet han ender sin Tale med at tilbagelevere Biskoppen de Vaaben, hvormed denne ved hans Embedstiltrædelse havde udrustet ham (Riis etc.) hvilke han helligt forsikrer at have brugt saaledes, at han hverken har været en mild og eftergivende Micio, eller en haardhjertet Demea. (De to

som Rector at han lagde denne Iver for Dagen, men, som Peder Willadsen beretter, paatog han sig siden som Lector Theol., saa ofte der indtraf Vacancer i Rectoratet indtil sin høie Alderdom Skolens Bestyrelse.¹⁾

Brødre i Terentses Komædie Adelpi). For Sandheden af denne Skildring taler det, at Talen, som i Haandskriftet er tilfoiet, blev holdt i Overværelse af Biskoppen Dr. Hans Vandal, Geistligheden og Capitelsherrerne, blandt hvilke ogsaa var den gamle Willads Nielsen, hvilke alle maatte være velbekjendte med Forholdene til den Tid.

- ¹⁾ Hvor hyppige disse Vacancer have været, sees deraf, at hans tre nærmeste Eftermænds Embedstid tilsammen kun udgjorde henved 7 Aar. Om en sildigere Vacance og dens Foranledning giver P. Willadsen i sin Tale følgende Beretning: Da de keiserlige Tropper 1627—1629 havde besat Jylland, tog den daværende Rector Christopher Hansen Flugten, fordi han under disse Omstændigheder ikke kunde fore sit sædvanlige Svireliv — *quod solito bacchantium more, quo unice gauderat, inter milites vivere non potuit, ubi spumantia pocula ipsi defutura essent.* I 3 Aar maatte Skolen ophøre paa 5te Classe nær, hvis Underviisning besørgedes af en Niels Hansen og den gamle trofaste Willads Nielsen.
-